

РЕЛІГІЙНИЙ ІНТЕРТЕКСТ ЛІТОПІСУ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Стаття присвячена дослідженню інтертекстуальності твору С. Величка, а саме реалізації міжтекстових зв'язків із текстами релігійного дискурсу періоду бароко в Україні. Результатом наукової розвідки стало виявлення інтертекстем, протекстами яких є Біблія, історично-церковна література та інші джерела. Наведені приклади схарактеризовано за типами інтертекстем, зроблено спробу пояснити, які є можливості інтерпретації змісту даного тексту з урахуванням змісту інтродукованих елементів.

Ключові слова: літопис, бароко, інтертекстуальність, інтертекстема, алюзія, цитата, ремінісценція.

Шпак Ю.А. Религиозный интертекст Летописи С. Величко. *Статья посвящена исследованию интертекстуальности произведения С. Величко, а именно реализации межтекстовых связей с текстами религиозного дискурса периода барокко в Украине. Результатом научного исследования стало выявление интертекстем, протекстами которых были Библия, историческая церковная литература и другие источники. Приведенные в статье иллюстрации объединены по типам интертекстем, также осуществлена попытка выявить возможные интерпретации смысла данного текста с учетом смыслов введенных элементов.*

Ключевые слова: летопись, барокко, интертекстуальность, интертекстема, алюзия, цитата, реминисценция.

Shpak Yu.O. Religious Intertextuality of the Chronicle (Litopys) by S. Velychko. *The article deals with the intertextuality of the work by S. Velychko that was written in the beginning of the XVIII th century by one of the prominent Ukrainian chroniclers. This text is a grand work telling about significant events of the Ukrainian history and kossacks' role in them. The Baroque texts are characterized by a high level intertextuality as far as reference to precedent texts adds more significance and conviction to the newly created texts. There is an attempt of analysis of intertextual connections of the chronicles with texts of religious discourse of the Baroque period in Ukraine. The finding of the present scientific research is that there are intertextual elements in the Chronicle which refer to such precedent texts as the Bible, historical and ecclesiastical literature works and some others. The examples given in the article are characterized in the terms of intertextual elements classification. The researcher has done the attempt to explain what variants of interpretation of the meaning of the given text are possible due to the introduced intertextemes.*

Keywords: chronicles, baroque, intertextuality, intertexteme, allusions, quotations, reminiscences.

Літопис С. Величка, який є пам'яткою періоду «козацького бароко», не перестає привертати увагу істориків, літературознавців і мовознавців, тому що, за висловом В. Шевчука, є грандіозним мозаїчним панно, яке «залишається вражаючим і до сьогодні, адже все в ньому взаємопов'язане, сплетене хай і химерно, але вибагливо» [6: 21].

Історична модель так званого «козацького бароко» будується на ідеї сарматизму і лицарського служіння козацтва, яке продовжувалося від античних часів до останніх днів. Увага зосереджується на ключових подіях козацької історії, насамперед на Хмельниччині.

Барокова книга відображає в собі прикметну тенденцію до синтезу різних видів мистецтва й форм культуротворчої діяльності. Автор творить і

публікує текст, вкладаючи в нього інтерпретаційні коди, забезпечує собі невидиму присутність у тексті через його коментування. Але читачеві він залишає достатньо широку можливість сприйняття й тлумачення тексту.

Виразний поворот до теоцентризму, до приділення центрального місця знову Богові, релігійне забарвлення всієї культури, помітне посилення ролі церкви й держави знайшли своє відображення у барокових текстах. Своєрідність барокової інтертекстуальності увиразнюється через одночасне апелювання до християнських та античних джерел [2].

Загалом до проблеми множинних зв'язків тексту з іншими текстами в різний час зверталися Г. Ален, І.В. Арнольд, М.М. Бахтін, Р. Барт, Р. Богранд, В.В. Виноградов, І.Р. Гальперін, Ж. Дерріда, У. Еко, І.П. Ільїн, Ю. Крістева, К. Леві-Стросс, Ю.М. Лотман, Г.І. Лушникова, М. Ріффатер, О. Розеншток-Хюссі, І.С. Смирнов, Г.Г. Слишкін, П. Тороп, Н.О. Фатеева, С. Фіш, М. Фуко, В.Є. Чернявська, Р.О. Якобсон та ін. Значна увага цій проблемі приділяється в українському мовознавстві, зокрема у працях Ф.С. Бацевича, В.С. Калашника, Т.А. Космеди, О.О. Маленко, О.К. Рябіної, О.О. Селіванової, Г.М. Сюти та ін.

Дослідження мовної системи козацьких літописів крізь призму інтертекстуальності в текстознавчому аспекті розширює коло інтерпретаційних можливостей цих значущих барокових текстів та виявляє особливості функціонування в них прецедентних текстів.

Мета цієї розвідки – схарактеризувати основні типи інтертекстем, які пов'язують літопис С. Величка з сучасним авторів релігійним дискурсом, що сприяє глибшому розумінню світогляду літописця.

У нашому дослідженні слідом за А. Жулинською [3: 75] ми розуміємо інтертекстуальність як багатоаспектну психолінгвістичну категорію тексту, що вказує на його комунікативні відношення з іншими текстами на змістовному, лексичному, синтаксичному та стилістичному рівнях та виражається за допомогою мовних маркерів – інтертекстем. Інтертекстема, як вважає К. Сидоренко, «це одиниця інтертексту, функціонально зорієнтована міжтекстово, представник прототексту, міжрівневий реляційний (співвідносний) сегмент змістової структури тексту – граматичної, морфемно-словотвірної, морфологічної, синтаксичної, лексичної, просодичної (ритміко-інтонаційної), строфічної, композиційної – уведений у міжтекстові зв'язки» [5: 143]. Прикладами інтертекстем у текстах різних дискурсів можуть слугувати цитата, ремінісценція, алюзія, ім'я персонажа, порівняння, метамовне висловлювання та деякі інші.

Одним із результатів дослідження є той факт, що серед значущих протекстів у літописі С. Величка є Біблія. С. Величко, як представник свого часу, звик звіряти свої дії зі Словом Божим. Тому для нього, як для майже всіх козаків, було важливим благословення Бога, його гнів (який реалізувався в його розумінні через природні катаклізми або війни) та відповідність учинків заповідям Божим. С. Величко найбільше з козацьких літописців апелює до Біблії. За допомогою алюзій, ремінісценцій та цитат реалізується зв'язок з Ветхим Заветом (Ісход, 4-та книга Царств, Псалтирь), із Новим

Заветом (Євангеліє От Матфея, Послання до Римлян). Наприклад: розповідаючи як було покарано князя Голицина та його спільників за те, що хотіли низложити Петра I, літописець пов'язує свою розповідь із попередніми подіями в Україні. Він пише: *И исполнилося zde слово Евангельское: «ею же мѣрою мѣрите возмѣрится вамъ»: заслалъ Голицинъ Самойловича въ силу, и самъ не уйшолъ отъ оной, всѣхъ незапно отстрадавши имѣній и богатствъ* (3: 83). Цитування за Новим заветом [1, Св.Матвей 7:1-2]. У розділі IX другої книги Літопису, описуючи спроби Брюховецького залишитися при владі, він дає таку оцінку його політичної діяльності: *хоч рада Брюховецького, либонь чинилася таємно, однакъ немає таємного, що не відкритъся*. Цей вираз є частково неатрибутованою цитатою з Біблії: «Бо немає нічого захованого, що не відкриється, ні таємного, що не виявиться» [1, Св.Лука, 12].

Прикладом сегментованої, але частково атрибутованої цитати вважаємо такий уривок: *Того-ж року Гетманъ Мазепа, отдаючи хвалу Богу и Пресвятой Дѣви Богородици за явленняя ему благодѣянія, яко ... поставилъ его Гетманомъ земли Малоросійской (зана всяка власть отъ Бога, по глаголу Апостолскому) не малимъ коштомъ здѣлалъ кіотъ среброкованній Пречистой богоматери въ монастыру Чернѣговскомъ...* (3: 348). Пор.: «Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади, як не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога. Тому той, хто противиться владі, противиться Божій постанові; а ті, хто противиться, самі візьмуть осуд на себе» [1, Рим.13:1-2]. Про те ж говорить і св. апостол Петро [1, 1 Пет.2:13-14]. Йдеться про покору тій владі, яка існує в суспільстві. Християнське розуміння підкорення не означає примирення з неправдою, а передбачає духовну перемогу над злом.

У тексті Літопису С. Величка ми виділили також біблійні алюзії, наприклад: «Ибо всемогущій Богъ посла имъ яко *Мойсея* того, о немъ же пишемъ, Богдана Хмельницького...» (1: 31). У створенні літописного образу «українського Мойсея» Величко відштовхується від притаманного літературі й культурі Відродження глибокого усвідомлення унікальності, неповторності людської особистості, але засоби втілення цієї ідеї є виразно бароковими.

У «Передмові до чителника» до «Повѣствованій» — другої книги Літопису — містяться такі промовисті біблійні алюзії: 1) «Через це сильно сказано: *впаде красна козацька Україна тогочісна, як отой стародавній Вавилон, місто велике!*»; 2) Порівняння Петрика з *Иудею* (3: 106); 3) «Поляки купно з *Иродомъ христорборцемъ*» (3: 131); 4) «Того жь 1660 року примчалася зь Польщі по Малоросії звістка про народження в стороні *вавилонского антихриста...*» (2: 13).

На нашу думку, як ремінісценції можна схарактеризувати такі відсилки до біблійних та історичних подій: 1) «И такъ бѣдній гетманичъ, що предъ тимъ предъ своїми людьми хвалился (яко *богачъ евангельскій о раззореніи старихъ и о созданіи новихъ житницъ пекиійся*) ꙗхати въ Украину по гетманску позлащенною каретою...» (3: 21); 2) «Такое злостливое и душеверное дѣйствие (вбивство Сомка з товаришами. — Ю.Ш.) Бруховецкій въ Борзнѣ оправивши, и же не имѣеть себѣ противника (яко *Иродіада по убіенія*

Крестителя) обрадовавшись...» (2: 38-39). За формальними ознаками зазначені ремінісценції стоять ближче всього до вербальних алюзій.

С. Величко переповідає також про чудеса, на які звертали увагу, як на знаки Божого гніву або благословення. Про них він пише в другому та третьому томах свого літопису, розповідаючи про післявоєнні роки, роки Руїни та розбрату. Звертаємо увагу на те, що прототекстами Величкових розповідей є не усні перекази, а книга «Руно» Дмитра Туптала, яка вперше вийшла в Чернігові у 1680 р., у ній описано так звані «чуда» в Іллінському монастирі, та «Скарбниця» І. Галятовського, в якій написано про видіння Пресвятої Діви Богородиці «двох стовпів... з білого хмариння» поблизу Єлецького монастиря в серпні 1675 р.

Ще одним прототекстом стала історично-церковна література. Так, інтродукований у літопис «*Разговоръ Бѣлоцерковскій всесчестнаго отца Іоанкія Галятовскаго, чина Св. Василя Великого, Ректора Кіевскаго, съ всесчестнимъ ксендзомъ іезуитомъ Адріяномъ Пѣкарскимъ, проповѣдникомъ Его Королевской милости, о церковной Іерархіи*» (польською та українською мовами із вкрапленням латинських фраз. – Ю.Ш.) (2: 42-76), як уважають літературознавці [6], був списаний С. Величком із примірника «Скарбниці потрібної» І. Галятовського, виданої у Новгород-Сіверському в 1676 р. і відображає тему конфесіонального протистояння. Часто С. Величко посилається на твори Д. Туптала, зокрема його «Четы-Мінеї» та «Руно Орошенное», «Катехізіс» К. Істоміна, «Вечерю духовну» С. Полоцького, праці І. Максимовича.

Опосередковане звертання до Біблії в Літописі С. Величка відбувається через паремії біблійного походження. «Петрик говорив їм [запорозьким посланцям], що має через нього початися така війна, що *батько на сина, син на батька і брат на брата воюватиме*, але він те залагодить...». Пор.: «І видасть на смерть брат брата, а батько – дитину. І діти повстануть супроти батьків і їх повбивають» [1, Св.Матвей, 10: 21].

Інтертекстуальні зв'язки можуть також реалізовуватися на граматичному рівні. Аналізуючи граматичну будову твору, В. Русанівський відзначає, що літописець не уникав церковнослов'янських граматичних форм [4], наприклад: *Потомъ Козаки пословъ до короля посылають впросити: его ли повелѣніемъ сія быша, или ни* (1: 10); *Его же отецъ, Іоанъ Быховець, при тогобочныхъ чигринскихъ гетманахъ бѣ канцеляристомъ, и тамо тотъ Хмельницкого дѣяний діаріуишъ, переписалъ билъ себѣ* (1: 31). Уживання форм аориста додає особливий піднесеності, яка властива церковним текстам, твору С. Величка, напр.: *И не всею Поляки, жалѣючи утрати України оная, тогобочнея, раемъ, свѣта Полского въ своихъ унѣверсалах ея нарицаху и провозгласаху; пор. ще мняху, начаша, совѣтоваху, рѣхъ, написахомъ, бяше і под.* (1).

Звертаємо увагу також на дуже своєрідний прототекст даного козацького літопису, яким є церковно-народний місяцеслов. Ця книга функціонувала як календар, за яким рахували час та звіряли дати. У С. Величка іноді не знаходимо конкретної дати, вираженої числом, але є посилення на місяцеслов, наприклад: *Въ якої дорозѣ, въ неделю блудного сина, на трохъ Святителей...* (1: 364) – алюзія і біблійна ремінісценція. Такі факти є доказом того, яку велику роль грала церква та релігія в житті українців того часу.

Таким чином, релігійний інтертекст – цитування книг Святого писання та текстів богослужіння, алюзії та ремінісценції на біблійні події та життя святих, згадування імен-символів релігійного дискурсу та назв православних свят – стає містком між літературним та авторським світами, між божественним і світським, допомагаючи зрозуміти складність світовідчуття людини епохи бароко, яка не мислила себе окремо від Бога і знаходила у своїй вірі опору для своєї діяльності та життя загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Біблія** // Біблія. <http://www.ukrainian-bible.co.uk/B45C013>. 2. **Ісиченко І.** Бароко – мистецький стиль і літературна епоха / І. Ісиченко // Дивослово. – 2010. – № 10. – С. 27–34 – Режим доступу: <http://bishop.kharkov.ua/statti>. 3. **Жулинская А.С.** Интертекстуальность как объект лингвистических исследований / А. С. Жулинская // Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского. Серия «Филология». Т.18 (57). – 2005. – № 1. – С. 71–75. 4. **Русанівський В.М.** Історія української літературної мови : Підручник для гуманітарних вузів / В. М. Русанівський. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : АртЕк, 2002. – 423 с. – Бібліогр. : с. 414 та в підрядк. приміт. 5. **Сидоренко К.П.** От крылатого слова к интертекстеме (межуровневая проекция) / К. П. Сидоренко // Грани слова : Сб. науч.статей к 65-летию проф. В.М. Мокиенко. – М., 2005. – С. 143–148. 6. **Шевчук В.** Самійло Величко та його літопис / В. О. Шевчук // С.В. Величко. Літопис: [пер. з книжн.укр.мов. В.О. Шевчук] – К. : Дніпро, 1991. – С. 4–21. – (Давньоруські та давні українські літописи).

ДЖЕРЕЛА

1. **Величко С.В.** Літопись событий в Югозападной Россіи въ XVII вѣкѣ...: в 4 т. / С. В. Величко – Т. 1. – К. : Изд. Временной комиссии для разбора древних актов, 1848. – 510 с. 2. **Там само.** – Т. 2. – 1851. – IV, 612 с., XVII, II с. 3. **Там само.** – Т. 3 – 1854. – 568 с.

Шпак Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Блюхера, 2.

E-mail: starlingyu@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0001-5856-6945>

Shpak Iuliia Oleksandrivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the English Philology Department, Kharkiv National Pedagogical University named after G.S.Skovoroda. Ukraine, Kharkiv, Bliukhera Str., 2.